

Szintéziskísérlet a múlt század nyelvészetéről

Máté Jakab: A 19. századi nyelvtudomány rövid története.

Bp. 1997. 216 lap

A tudománytörténet művelését sokáig másodlagos feladatnak tartották. Önálló tudománygá csak a múlt század második felétől kezdett válni, elmélyülése és nemzetközi viszonylatban való igazi térhódítása pedig századunk ötvenes éveiben következett be. Míg a múlt század kilencvenes éveiben csak Párizsban és a bécsi egyetemen működtek tudománytörténeti tanszékek, századunk első felében már Angliában és Amerikában is létrehoztak ilyen jellegű tanszékeket, az ötvenes években pedig ugrásszerűen szaporodott a számuk.

Nálunk, úgy tűnik, a tudománytörténet művelésére és oktatására talán kevesebb figyelmet fordítottak. Az utóbbi időben például magyar nyelven (Magyarországon és a szomszédos országokban), egyes részlettanulmányokat nem számítva, nem készült felmérés az egyetemes nyelvtudomány történetéről. Hiánypótló és úttörő munkára vállalkozott tehát Máté Jakab *A 19. századi nyelvtudomány rövid története* című könyvével, amelyben az egyetemes nyelvtudomány történetének egyik fontos századát mutatja be. Jó érzékkel választotta a szerző a 19. századot, ugyanis ekkor történik a nyelvtudományban az első nagy paradigmaváltás, a nyelvleírásnak egy teljesen új modellje születik meg.

A könyv megírásának a gondolata még a hetvenes évek első felében, kolozsvári egyetemi pályafutása idején fogalmazódott meg a szerzőben, a mű végül is 1989-ben készült el, de a kézirat csak 1994 tavaszán került a Nemzeti Tankönyvkiadóhoz, és 1997-ben látott napvilágot. Műfaját tekintve az egyetemi tankönyv és az akadémiai értekezés között helyezhető el, ugyanis a szerző művét mindazoknak szánja, „akiket a korszerű tudomá-

nyos (világlátás) szemlélet és a művelődéstörténet szerkesztéséért érdekel a tudománytörténet általában és a nyelvtudomány története különösen” (20).

Máté Jakab könyvét az Előszó és a Bevezetés után öt fő fejezetre tagolja: 1. A nyelvészeti gondolkodás kezdetei, 2. Az összehasonlító-történeti nyelvészet kialakulásának előzményei és forrásai, 3. Az összehasonlító-történeti nyelvészet mibenléte, 4. Az újgrammatikus irányzat kialakulása, elméleti és módszertani alapelvei és 5. Új utak keresése a századforduló éveiben és a 20. század első évtizedeiben.

Az első nagy fejezetben a szerző a nyelvészeti gondolkodás kialakulását és fejlődését tekinti át a Kr.e. 4. évezred végétől a humanizmus és a reformáció kezdetéig. Minthogy ezt a fejezetet csak bevezetésnek szánja, érthető, hogy csak jelzésszerűen utal a fontosabb állomásokra: az indiai, a kínai, a görög, a római, valamint az arab grammatikusok tevékenységére.

A következő fejezet, amint a címe is jelzi, a 19. századi összehasonlító-történeti nyelvészet kialakulásának az előzményeit igyekszik feltárni. A szerző a humanizmus és a reformáció koráig nyúl vissza, ugyanis a tudósok figyelme akkor fordult a klasszikus görög és latin nyelv tanulmányozása és összehasonlítása felé. Külön kitér a reformáció korára, amikor a megszorodó bibliafordítások a tudósok figyelmét az ún. „szent nyelvek” és a sorra kialakuló nemzeti nyelvek tanulmányozása és összehasonlítása felé fordították. Majd kiemeli Leibniz, P. Coeurdoux és Sir W. Jones szerepét az egyes nyelvek között fennálló rokonság kiderítésében, és idézi Fr. Schlegel munkásságát, aki nemcsak latin, görög,

szanszkrit és perzsa szavakat, hanem nyelvtani szerkezeteket is egyeztet. Máté Jakab külön hangsúlyozza a magyar nyelvészeti szakirodalom világszínvonalát az illető korszakban. Akkor jelenik meg ugyanis Sajnovics János *Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse* (1770) és Gyarmathi Sámuel *Affinitas linguae Hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata* (1799) című műve. Mindketten a finnugor nyelvek rokonságát nemcsak szókinszbeli, hanem nyelvtani megfelelésekkel is bizonyították.

A könyv harmadik fejezete az összehasonlító-történeti módszer 19. századi fejlődéstörténetét tárja elénk. A szerző előbb röviden tisztázza a módszer lényegét, majd számba veszi a legfontosabb képviselőit, Fr. Bopp *Über das Konjugationssystem...* című, 1816-ban megjelent műve jelzi az új korszak kezdetét. Bopp fő érdeme, hogy a nyelvészeti kutatások gyakorlatában meghonosította az összehasonlító módszert. Alig két év múlva, 1818-ban jelenik meg a dán nyelvész, R.Ch. Rask műve, amelyben a germán és szláv nyelvek rokonságát bizonyítja a litván, a latin és a görög nyelvvel. J. Grimm megelégedve felfigyel a germán nyelvekben észlelhető szabályos hangfejlődési tendenciákra. A történeti módszer meghonosítójának azonban Grimm tekintik, ugyanis az ún. Grimm-féle törvény az első pontosan körülírt hangtörvény. W. von Humboldt a maláj-polinéziai nyelvek összehasonlító vizsgálatát végezte el, emellett fontos nyelvelméleti kérdésekkel is foglalkozott.

A nyelvészeti kutatások a továbbiakban három különböző irányban folytatódtak: a naturalista, a lélektani és a logikai irányban. Ezt a korszakot Máté Jakab a Schleicher–Steinthal-korszakként választja külön. A naturalista irányzat, amelynek fő képviselője A. Schleicher, a nyelvet nem a humboldti értelemben vett belső erő megnyilvánulásának tartja, hanem élő szervezetnek tekint. A természeti törvények analógiájára honosítja meg például a hangtörvények fogalmát. Az ötvenes-hatvanas években alakul ki a lélektani irányzat, amelyet H. Steinthal, M. Lazarus és W. Wundt képvisel. A harmincas-ötvenes években a racionalizmus századának szellemi örökségeként születik újjá a logikai irányzat. Képviselői közül K.F. Becker, L. Lange neve említhető.

Az összehasonlító-történeti módszert az indoeurópai nyelvcsalád egyre több ágának a vizsgálatára terjesztik ki. A germanisztika mellett a század harmincas-negyvenes éveiben indulnak fejlődésnek a romanisztikai, az ötvenes években a rendszeres szlavisztikai, a hatvanas években pedig a balti nyelvekkel kapcsolatos kutatások. A magyar nyelvudomány is követi a korabeli európai nyelvudomány elméleti és módszertani változásait. A hetvenes években teljes erővel bontakoznak ki a Budenz József tevékenységével fémjelzett finnugor kutatások, amelyeket tanítványai és munkatársai folytatnak. Továbbá ekkor bontakozik ki Riedl Szende és Hunfalvy Pál, Szinnyi József és az erdélyi polihisztor Brassai Sámuel munkássága.

A könyv negyedik fejezete az újgrammatikus irányzat elméleti és módszertani alapelveit követi nyomon. Az

irányzat nyelvészei elsőrendű feladatnak tartották kidolgozni a nyelvek fejlődésének általános elméletét, amely a tudományosság és módszeresség magasabb fokára emeli a nyelvtörténet tanulmányozását. Úgy látták ugyanis, hogy az előző nemzedék ösztönösen alakította ki kutatási módszereit, anélkül tehát, hogy ezeket a módszereket következetes elméleti keretbe helyezték volna. Ez az iskola a korszak nevezetes tudósait tömörítette maga köré: A. Leskient, K. Brugmann, H. Osthoff, H. Pault.

Az újgrammatikusok a nyelvet állandó változásban, fejlődésben levő jelenségnek tekintették, s a nyelvtudomány szinte kizárólagos feladatát a történeti folyamat vizsgálatában látták. Első nemzedékük óriási szintéziseket, rendkívül jelentős történeti nyelvtanokat hagyott az utókorra. Később azonban az óriási tényanyag erősen a részletkutatások felé terelte a nyelvészeti munkálatokat, és kialakult a nyelvészeti pozitívizmus.

Az újgrammatikus irányzat hullámai hamar átcsaptak Németország határain, és az újgrammatikus beállítottság sajátos színezetet öltött. E körből Máté Jakab kiemeli a moszkvai és a kazanyi iskola tevékenységét, valamint a korabeli magyar nyelvudományra gyakorolt hatását.

Végül a könyv utolsó fejezetében a szerző a századforduló és a 20. század első évtizedei nyelvészeti irányzatait foglalja össze, amelyeket gyűjtőnéven az újgrammatikus irányzat bírálatainak nevez. Valójában az újgrammatikus irányzattal szinte párhuzamosan jelentkeznek ezek az új koncepciók, amelyek olyan irányzatok kialakulását segítették, amelyek a 20. századi nyelvudományokban a saussure-i fordulatot hozták meg. A bírálókat – írja a szerző – „megkérdőjelezzük az egész újgrammatikus felfogás helyességét, magát az elméleti alapot”, amelynek egyik „fő tartóoszlopa” az egyéni lélektan, a másik pedig a történetiség kizárólagosságának érvényesítése (113).

A szerző kiemeli B. de Courtenay szerepét, aki hangsúlyozta a leíró módszer fontosságát a nyelv működési törvényszerűségeinek a felderítésében. A nyelvföldrajzi módszer, valamint a szavak és dolgok módszere meghonosítói rést ütöttek az újgrammatikusok merev hangtörvényfelfogásán, a nyelvjárási határok szigorúságán. A K. Vossler nevével fémjelzett esztétikai irányzat képviselői a nyelv esztétikai, expresszív funkcióit helyezték előtérbe, és elítélték a túlzott pozitívizmust. Új távlatokat nyitott a nyelvészeti kutatásokban a neolingvisztika vagy más néven areális nyelvészet is. Képviselői a nyelvet a maga teljességében kívánták vizsgálni. Legfontosabb tételük a nyelvek földrajzi, térbeli vizsgálatának hangsúlyozása, innen származik az areális elnevezés is. Végül a szerző még két kiemelkedő nyelvudomásra hívja fel figyelmünket: W.D. Whitneyre, a jeles amerikai nyelvészre és G. von der Gabelentzre, a lipcsei és később berlini egyetemi tanárra. Méltán, hiszen mindketten érezhető nyomot hagytak egy korszerűbb nyelvszemlélet kialakításában.

A könyvet gazdag irodalomjegyzék és jól hasznosítható névmutató zárja.

Igen hasznos és fontos kézikönyvvel bővült tehát a magyar nyelvészeti szakirodalom. Jelentőségét növeli, hogy nemcsak hiánypótló a bárhol folyó magyar nyelvészeti oktatásban és kutatásban, hanem a magyar nyelvtu-

domány eredményeinek az egyetemes nyelvtudomány vérkeringésébe kapcsolását is szolgálja.

A 20. századi modern nyelvtudomány történetére Máté Jakab külön kötetet szán. Nagy érdeklődéssel várjuk az újabb összefoglalót!

Kabán Annamária